

РАДИЛИ СМО СВЕ ВРСТЕ НАОРУЖАЊА

Као полштичког радника, после изведеног времена проведеног на терену Дреновци — Ражана, крајем септембра 1941. године, позвао ме је командант Колубарског батаљона Жикица Јовановић да дођем код њега у штаб у Бачевце. Том приликом Жикица ми је саопштио:

— Пошто си, ти Лазо, са твојом ногом неспособан за теренску оперативу, то омо одлучили да те пошаљемо у Косјерић на рад. Тамо је Андра Савчић, с којим се од раније знаш, па се заједно са осталим друговима договорите о даљим задацима у раду. Друг Ера одвешће те мотором до Коојерића...

Нешто касније, нашао сам се с Велимиром Јоксимовићем Ером. Ниомо се видели од априла, када су нас избацили из „Виштада“. Тога дана, поподне, дошли смо у штаб Црногорске чете. Ту је био Андра Савчић са осталим друшвима. Андра ме је представио и рекао: „То је тај друг који је био у Дреновцима и кога нисмо стигли да обиђемо“. Од Андре сам сазнао стање покрета у вароши. Разговарали омо о стању у чети која је била формирана од бораца из Косјерића и непооредне околзине. Сви смо били мишљења да тежиште даље акције треба да буде интензивнији рад на селу, одакле ће се регрутовати нови борци. Омасовљење чете у то време био је велики проблем и један од првих задатака, јер су четници Драже Михаиловића били тада доста маоовнији од нас. Четници су тада, још били наши „сарадници“ а налазили су се у старој згради, преко поточића „Хан“ иопред којег су купали храну за себе и оргијали,

Једно вече дође код нас чика Јакша, кога је Андра ословљавао „тетак Јакша“, и од њега омо сазнали да се четници спремају да нас нападну, уочи, или на сам Крстовдан. Његова информација била је тачна, јер су нас четници напали баш на Крстовдан после поноћи. У време напада четника ја сам био у штабу, са тројицом младих партизана, са једном пушком и пиштољем. Ноћу смо се преко дворишта пребацили у жандармеријску станицу, која је у то време била потпуно празна. Негде пред зору мањи број четника је напао наш штаб, али смо их ми брзо одбили па оу се они разбежали.

И у ~~ЖОИНИ~~ Косјерића партизани су водили борбу са четницима. То је била права борба која се водила око Скрапежа и на Црнокуси, према Пожеги. Борба је престала у саму зору. Ово је био први напад четника, а њиховом групацијом у Коојерићу командовао је ваздухопловни официр Петровић, кога је Дража „по казни“ повукао са овог положаја.

Сутрадан, после борбе, Андра Савчић је заједно са Ером отишао у Бачевце да обавести Жикицу о насталој ситуацији. Из Бачеваца се брзо вратио и пренео нам да Жикица саветује да на сваки начин избегавамо оукоб са четницима, без обзира колико нас то тренутно коштало и штетило. То је био став руководства и то се морало поштовати и извршавати. Они нас нападају, али код њих свако ради на своју руку и ми морамо подносити сав терет. Наше лабаво савезништво морамо се потрудити да учврстимо заједничком борбом против окупатора.

Око 10. октобра 1941. године, рано ујутру, дошао је код нас Ера из Бачеваца. Пренео нам је да Андра и ја дођемо одмах код команданта Жикице Јовановића. Све тројица пребацили смо се до Јеринића кафане, а затим отишли у штаб у Бачевце, код Жикице. Одмах по долаоу Жикица ми је рекао:

— Друже Лазо, пошто си ти стручан, а члан си Партије, то ое упућујеш на даљи рад у фабрику оружја у Ужице. Тамо ћеш више допринети, јер се траже стручни и по(верљиви) други.

Жикица ми је предао пиомо за другове у Ужицу, а Ера ме је оутрадан одвезао мотором у Ужице, где омо предвече стигли. Када сам стигао у Ужице био сам радостан, јер је варош била слободна. Дошли смо код Вуколе Дабића. Претходно омо се били јавили у Штаб Ужичког партизанског одреда, али су нас они упутили Вуколи Дабићу у Команду места Ужица. Ера је отишао да се омести и припреми за преноћиште, а ја и Дабић кренули смо ка фабрици. У управној згради фабрике затекли смо двојицу другова који су седели и разговарали. Вукола ме је упознао са њима и предао им пиомо које сам добио од Жикице. Друг Спасан био је у краткој ваздухопловној бундици. Комесар Манојло у доламици од ужичког сукна, крупан и млад човек. Када су прочитали писмо, Манојло ми се обрати: „Ти ћеш, друже Николићу, радити у радионици за поправку аутоматокот оружја“.

Сутрадан ујутру отишао сам у фабрику и ту се упознао са другом Будом. Он је био техничко лице у Фабрици, а Манојло се бавио спремањем тротила за ручне бомбе. Друг Спасан и ја кренули смо затим преко Ћетиње ка радионици. Ту сам се упознао са четворицом другова који су ту радили. Сва четворица били су старији радници од мене и стручни за тај посао. Одмах сам прионуо на посао и узео да очистим струг и откујем ножеве, а другови су ми припремали остали материјал за рад на стругу.

У фабрици сам се срео и са Ужичанином Пером Суботићем, са којим сам се познавао из фабрике „Вистад“, а касније и са металостругаром Чолићем, који је такође радио са мном заједно у фабрици „Вистад“. У разговору са друговима и својим непосредним сарадницима видео сам да је тренутно највећи проблем како ослободити пушкомитраљезе „шоше“, који су лежали неупотребљиви у радионици у великом броју. Њихова оправка била је за мене први озбиљнији проблем. Пошто су радници отишли својим кућама остао сам сам и први пут се нашао у ситуацији да раоклапам то оружје јер војоку нисам служио. На овом послу остао сам целу ноћ и све до сутрадан, док нисам нашао повољно решење за „шоше“. Проблем је био следећи: глава цеви, где је лежиште метка, услед експлозије стварала је проширење јер се чаура рашири и спречава избацавање празне чауре и улажење у лежиште новог метка. Услед овога, ово нама неопходно оружје било је практично неупотребљиво. Извршене пробе биле су успешне, што је мене испунило посебним задовољством. После поправке, глава цеви, где лежи метак, више се није деформисала. Сада сам убрзано радио на оспособљавању „шоша“ за борбу, без бојазни да ће се вратити натраг неупотребљиви. У фабрици смо сви били весели и радосни, јер је сада борбена моћ наших другова на положају била много већа и ефикаснија.

И следећих дана радили омо на поправци оружја, тешких митраљеза: „хочкис“, „сентетјен“ и пушкомитраљеза „брета“ и „шоша“, који су били у наоружању бивше југословенке војске.

Тих дана више пута разговарао сам са Будом-Мутимир Поповић и Манојлом Смиљанићем како да оспособимо топ од 75 мм, јер смо за њега имали доста муниције. Договорили омо се да заједнички радимо и да га на сваки начин оспособимо. Били смо велики оптимисти и уверени да смо у стању да направимо све што нам треба, одам топовоких цеви. Окуражен успехом око „шоше“ прионуо сам на рад на оспособљавању топа. После четири до пет дана (око Михољдана) рад сам привремено прекинуо, јер ми је Манајло дао задатак да одвезем транспорт пушака и пешадијске муниције на положај код Ваљева. Сутрадан сам одвезао транопорг без икаквих проблема до Јеринића кафане — до Букова са Ваљевеке стране, и одмах после тога вратио сама ое у Ужице. Ујутру сам одмах отишао и обавестио Манојла да је задатак успешно обављен. У исто време, док смо разговарали, зазвирала је сирена за узбуну. Истрчали омо напоље и угледали да се од Севојна приближава 4-5 „штука“, које су уокоро почеле бацати бомбе на нови део фабрике за производњу пешадијске муниције. Са великом горчином у срцу, ја и Манојло, пооматрали смо са брда како нам непријатељ уништава фабрику. Одмах смо отишли да видимо шта је са радионицом и мојим оарадницима. На срећу није било последица од бомбардовања. Посебно ме је

огорчило што наш тешки митраљез који је дејствовао са косе није могао ништа „штукама“. Времена за размишљање није било мно-го, јер су ми другови сопштили да одмах предузмемо мере да се машине за муницију пребаце у трезоре. Касније сам сазнао где се налазе и какви оу ти трезори. Другови су брзо и марљиво припремали трезоре за нову намену. Кречени су зидови, уређивале се просторије и под који је био од дебелих дасака. Буди сам помагао да се смести са електро-швајс апаратом у трезорчић који се налазио крај деоног великог трезора. У исто време радили омо на зазиђивању великог директног улаза а нови омо отворили са стране. У трезорчићу сам приметио да се налази агрегат за производњу струје.

Једно вече, док омо смештали машине, изненада код нас дође друг Стари. У његовој пратњи био је Бошко Чолић, опанчарски радник из Ваљева, мој добар познатик. Манојло је са њима разговарао и давао објашњење о машинама које се постављају. Ја сам са другом Зецом, металским радником, радио на машини за углављивање зрна у чауру, али је то било далеко од онога што смо ми хтели. Посао је споро напредовао јер су машине биле деформисане. После неколико дана Буда ми сопшти: „Доћи ће поново Стари да види шта радимо“. Сачекали смо друга Старог, који је дошао заједно са Бошком и још неким друговима. Тада сам чуо да Стари пита за легуре у машинама, да ли су бројнзани или куглични. Ми смо после тога размишљали шта је Стари по занимању. Или је инжењер или металски радник, када тако стручно поставља питања. Од Буда сам каоније у поверењу сазнао да Стари руководи нашом борбом,

Израда упаљача за ручне бомбе обављена је у „новој пошти“ лево у улазу. На комплетирању упаљача и бомби радили су Перо Суботић и Миладин. Сви смо били ошштени у згради „Нова пошта“. Буда и ја били омо заједно у истој ооби и после свега што смо преживели приметио сам да је Буда уморан и болестан, али то није хтео да призна јер је хтео да и даље заједно радимо.

Једнога дана, крајем октобра 1941. године, другови су довели пред радионицу један топ „Крагујевчанин“ — тако смо га ми звали, који је такође био у употреби бивше југословеноке војске. За рад на топу и његовом оспообљавању одређен је Младен — као стручњак који је добро познавао ово оружје. После прегледа топа Младен ми је рекао да ту неће бити велике поправке. За три дана може бити ове готово, а ја му на то одговорих: „Па добро онда четврти дан да га пробамо!“

Иотога дана Буда ме је обавестио да ћемо увече одржати партијоки састанак. То је био мој други партијоки састанак од када сам дошао. На састанку смо разматрали сва питања везана

око даље производње после бомбардовања, полишчку ситуацију и однос четника према нашој борби.

Израда пушака текла је и даље нормално, али смо због последица бомбардовања имали великих проблема око израде пешадијоке муниције. Производили смо муницију у исто време док смо водили тешку и непрекидну борбу са непријатељем. Времена за чекање није било, а требало је радити и брзо и добро. Пошто су припреме за оотогобљавање топа приведене крају добио сам од Вуколе Дабића, команданта места Ужица аргиле^аријску муницију — четири зрна. Пуни ишчекивања изашли омо сви из радионице и окупили се око топа, Младен је убацио зрно у цев, а зитим се зачула експлозија, прва па друга, и зрно удари у камењар. Пошто је све одлично испало Дабић ми је тада рекао да ће доћи „министар за одбрану Ужзица“, јер жели да и он испроба топ. Не сећам се имена тога човека, али био је сувоњав и бледог лица. Пошто је „министар“ иопробао топ, оаопштио нам је да га одмах пошаљемо на положај код Љубовије, на Дрину. После овог уопеха изљубио смо се од радости и тако смо се растали од топа.

После неколико дана сазнао сам од Дабића како четници спремају напад на Ужице и замолио сам га да пошаље другове за чување радио!Нице. Од њег сам добио задатак да морам држати Ђетињу, пут за Рожанство и Камењар. Имао сам строго наређење да људи буду будни и истурени напред. Трудио сам се да другове распоредим на што боља места, како **би** обезбеђење било што боље. Следеће ноћи, горе у камењару чули омо неке покрете и кретања. Поправљеним белгијоким „бровингом“ распалио сам рафалима по месту где смо приметили кретање. Од јаке ватре камење се низбрдо отискивало, а после тога нико се више није јављао.

После неколико дана, пошто сам уграбио мало слободног времена, отишао сам код мојих другова у трезоре да ое нађем оа њима и да чујем шта има ново. Тамо сам затекао Дабића и Манојла и рекао им зашто сам дошао. Обавестили су ме да су четници разбијени и да су их наши другови доста похапсили по Ужицу. Међутим са четницима још није све готово, јер ми имамо сада и важнијих послова. У ткачници су лежала два неупотребљива тенка, јер за њих ниоом имали муниције. Питали су ме шта мислим и шта би могли урадити. Отишли смо заједно, погледали тенк и договорили се да на њега уградимо тешки митраљез охочкис". За кратко време тенк је био дотеран у „Дудињак". Био сам сав заокупљен радом на тенку, јер је требало упознати тај механизам. У разговору са Манојлом и Дабићем био оам мишљења да се тенк може оспо-собити. Зао!купљен овим мислима и радом на тенку пријатно ме изненадило обавештење, које оам добио од друга Манојла, да сутра увече, са својим људима, о«бавезно дођем на пијаци, на којој ће се одржати митинг посвећен октобарској

револуцији. Са великим задовољством договорко сам се са својим сарадницима о нашем учешћу на »мигшну. Мнтанг је био велнчанствен, а на челу колоне радника ишао оам са мојим другом Будом, истакнутим радником фабрике оружја и муниције. У колони омо причали и упознали један другог какво је стање на нашем бојишту. Од Буда сам оазнао да ћемо ићи у Соколски дом, где ће се одржати овечана академија, а после тога игранка. Целокупан програм био је посвећен октобарској револуцији. Све ово оставило је на мене онажан утиоак јер сам први пут, заједно са својим друговима, у слободи присуствовао прослави овог јубилеја. Радост је била још већа јер сам поново видео Старог у пратњи Бошка Чолића. Били омо сви весели, радосни и помало смо се шалили. Буду сам често у шали питао: „Зашто ти мутиш мир, Мутимире, па *m* после Буда, Које ти је право име?" — „Зови ме како хоћеш, друже Лазо!" — Буда је био доста старији од мене и није му никада ометала моја шала.

Одмах после прославе добио сам задатак да поново опроведем транопорт за Бачевце. Кренуо сам са кампионом пуним муниције. Пре поласка рекли су ми да је пут рашчишћен од четника. Упозорио сам омладинце — партизане на озбиљност ситуације, али смо до Косјерића дошли сасвим безбедно. Запазио оам да нема четника ни њихове кухиње пред зградом. Стигли омо пред Штаб и ту сам другу Симу предао 10 пушака, нешто муниције и две нагазне mine наше производње. После тога кренуо сам даље кроз варош и приметио да нема оног ранијег расположења и жмво’сти. Дан је био тих и тмуран када омо стигли до Јеринића кафане, шд Букове. Пошто је истовар муниције добро функционисао брзо омо се вратили натраг у Косјерић. Зачудио сам ое да у Ражани није тада било четника, Када смо стигли у Коојерић, пред вратима Штаба затекли омо нашег стражара који ми рече да су остали другови „доље иза зграде". На моје велико запрепашћење имао сам шта да видим. Призор је био страховит од лешева жена и људи. Ту је већ била и почела да ради комиоија на челу са Андром Савчићем, судијом из Косјерића, која је утврђивала какве су злочине четници направили од жена и људи, заробљених партизана. На моју велику жалост препознао сам леш мога друга Ере па сам то одмах рекао Андри. Брзо омо продужили за Ужице и по повратку изспричао сам овојим друговима шта сам све видео у Коојерићу.

Одмах по доласку наставио сам рад на тенку. Пошто су се послови добро одвијали обавестио сам Дабића, јер ћемо оутра испробати тенк. Тенк сам терао по Дудињаку и рафалима тукао у камењар. Грми Дудињак, а ми се љубимо и радујемо, јер је то свих нас успех. Заједно са Дабићем отишао сам да обавестим и остале друшве о успешно завршеном послу. Чини ми се да је Буда био најрадоснији јер ме је стално грлио.

У међувремену целокупан наш ратни иметак, екопловив, муницију, готово оружје и пушке, омеотили омо у попречном трезору — ходнику, који спаја леви са деоним великим трезором. У деоном трезору, са леве стране улаза, биле оу омештене тромблонске бомбе, које нису биле обележене са назнаком експлозива. Артиљеријоку муницију и тромблонице бомбе запленили еу Немци у краткотрајном априлоком рату, а када су партизани ушли у Ужице затекли оу ту муницију лагеровану и припремљену за швапоки транспорт. Манојло је из артиљеријоке муниције вадио тротил и у дну трезора га млео за ручие бомбе које ми производимо. То је млевено на ручној машини за фарбу. Тако ое обезбеђивао екопловив за даљи рад на изради ручних бомби. Није ми било познато како се обављао и обезбеђивао екопловив и каписле за пешадијску муницију.

Једнота дана, 22. новембра после подне, пред одлазак мојих сарадника кући зачуо се страховит потрес — јака екопловија. Одмах ми паде на памет Манојлова „мељава" у трезору, као и Перин рад на ручним бомбама. Одмах сам појурио у варош и успут сазнао за екопловију у трезору. Орце ми се стегло јер сам предсећао велику трагедију. У први мах помислио сам није ли то непријатељока саботажа, Када сам дошао пред трезоре видео сам страшну слику. Из зграде Врховног штаба износили су неке другове из пратеће чете. На дрвету, преко пута зграде Врховног штаба, леш човека баченог на врх грана од експлозије. У трезорима још страшнија слика, Врата и дим на све стране. Из попречног тунела, где је био магацин у којем се налазио сав наш експловив, готово оружје, пушке и муниција, избијао је огроман млаз пламена а тромблонице бомбе од експлозије леже растурене и разбацане по трезору и појединачно експлодирају. Непрекидне експлозије онемогућиле оу вас да се пробијемо до попречног зида, који преграђује трезор, и да покушамо да опасемо нашег друга Манојла и остале другове. На чеоном зиду улаза трезора видели су се остаци људских тела. На све нас ова трагедија оставила је дубоке трагове. Тек после три дана успели смо да се пробијемо до другог дела трезора, где смо пронашли угушене другарице и другове, а међу њима и нашег доброг друга Манојла. Били смо утучени и нерасположени и нико није могао ни једне речи да прошвори,

Ускоро, после пет до шест дана од ове тешке трагедије, стигло је наређење да ое повлачимо на Тару. Буда ми је рекао да предвидим шта све треба понети, а остало да уништимо. Спремили смо агрегат за струју и апарат за варење, јер смо претпостављали да ћемо негде морати поново радити наш стари посао.

Повлачење смо почели не ка Тари, него према Златибору. Наш рад у Ужицу био је завршен крајем новембра 1941. године. На Златибору сам се поново нашао са мојим другом Будом. То

је био наш последњи суорет јер смо се у даљем повлачењу ка Санцаку после жестоких борби изгубили један од другог. Тек после ослобођења сазнао сам да је металоки радник и револуционер Мутимир Поповић Буда пао у борби са непријатељем, као што су пали и њешви друшви који су радили у партизанској фабрици оружја и муниције у Ужицу и који су овојим златним рукама за борбу и револуцију стварали све — од пушке до тенка.

Лазар НИКОЛИЋ